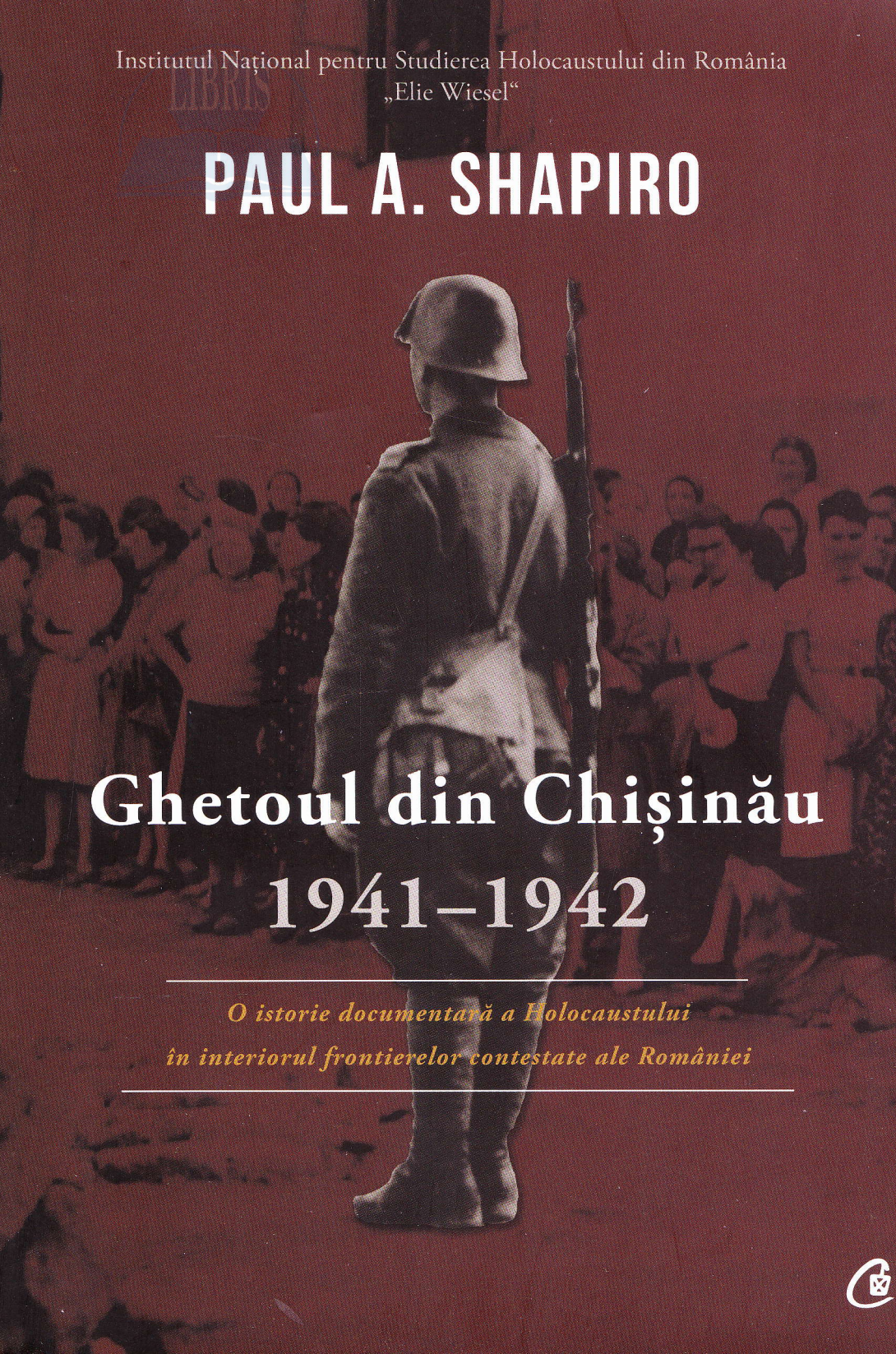

Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România
„Elie Wiesel“

PAUL A. SHAPIRO

Ghetoul din Chișinău
1941–1942

*O istorie documentară a Holocaustului
în interiorul frontierelor contestate ale României*

PAUL A. SHAPIRO

Prefață

Ghetoul din Chișinău

1941-1942

O istorie documentară a Holocaustului
în interiorul frontierelor contestate ale României

Cu o cronologie de
Radu Ioanid și Brewster Chamberlin

Traducere din limba engleză de
Nicolae Drăgușin

Institutul Național pentru Studierea
Holocaustului din România „Elie Wiesel”

CURTEA VECHЕ

București • 2016

Cuprins

Prefață	5
Notă despre citarea și traducerea documentelor	9
Ghetoul din Chișinău, 1941-1942: Crearea, administrarea și desființarea sa	13
Prolog: Documentarea tragediei /	13
Chișinăul reocupat /	22
„Curățirea terenului“ /	28
Ghetoul din Chișinău: Crearea și administrarea sa /	38
Populația Ghetoului /	57
Masacrele de la Visterniceni și Ghidighici /	63
Controlul intrărilor și al ieșirilor din Ghetou /	67
Evadări /	83
Munca forțată /	92
Ordinele de deportare /	96
Pregătiri finale, apeluri finale /	104
Lichidarea Ghetoului din Chișinău /	115
Extorcarea finală: Corupția de sus în jos /	125
Consecințe /	131
„Jaful organizat“: Furtul proprietății evreiești și confiscările de stat /	137
Curățenia: Ultime acte și ultime cruzimi /	14
Sfârșitul: Transnistria /	155

Cronologia Ghetoului din Chisinau și ocupatia românească a Basarabiei, 1941-1942 161

Referințe bibliografice 297

Willy, Larry L. - Apocripha: The Struggle for the Bible, 1916-1941 (Creșterea numărului de copii și lipsa paginilor, 1916-1941), Boulder (Colorado), East European Monographs, 1993

Wiese, Elie (procedinta) - Creșterea numărului de copii și lipsa paginilor, 1916-1941, Raport Final, 2003

13 Creșterea, administrarea și desființarea sa

13 Ghetoul din Chisinau, 1941-1942:

13 Creșterea, administrarea și desființarea sa

13 Prolog: Documentarea tragediei / 13

13 Crăciunul necușat / 22

13 „Căușărea terenului” / 28

13 Ghetoul din Chisinau: Creșterea și administrarea sa / 38

13 Populația Ghetoului / 57

13 Mascarele de la Vișnienici și Ghidighin / 63

13 Controlul intrărilor și al ieșirilor din Ghetou / 67

13 Evadări / 83

13 Munca forțată / 97

13 Ordinele de deportare / 98

13 Pregătirea finală, apeluș final / 104

13 Lichidarea Ghetoului din Chisinau / 119

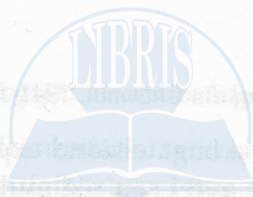
13 Extorcarea finală: Corupția de sau în țară / 123

13 Concluzii / 131

13 „Jurnal organizațional”: Punctul profeției evreiești și conflictul de stat / 137

13 Concluzii: Ultimele acte și ultimele cruzimi / 14

13 Stăruința Transnistria / 155

Ghetoul din Chișinău

1941-1942

Crearea, administrarea și desființarea sa

Prolog:

Documentarea tragediei

În iunie 1991, la cincizeci de ani după ce trupele românești care luptau de partea mașinării de război a celui de-al Treilea Reich, aflat sub conducerea lui Hitler, trecuseră în număr mare Prutul, directorul general al Arhivelor Naționale ale României afirma, într-o discuție cu o delegație de cercetători de arhive din partea Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite (USHMM – *United States Holocaust Memorial Museum*) că „Orice li s-a întâmplat neobișnuit evreilor, în Basarabia și în Transnistria, la periferie, a fost făcut de germani și de câțiva sălbatici, legionari, care acționau pe cont propriu”¹. Opinia directorului-general răspundea, ca un ecou, multor alte opinii la fel de confortabile, neinformate sau intenționat înșelătoare, exprimate în interiorul și în afara României de-a lungul deceniilor postbelice. La o extremă, aceste puncte de vedere portretizau România ca o oază pentru evrei în timpul Holocaustului (de exemplu, cazul evreilor maghiari și transilvăneni, care scăpau de deportarea la Auschwitz). Ori se concentrau pe refuzul României de a-i expedia pe evreii din Regat în lagărele de exterminare din Germania, la sfârșitul anului 1942, în același timp trecând cu vederea perioada sângeroasă din

¹ Întâlnirea generalului Ion Munteanu cu Brewster Chamberlin, Radu Ioanid și Paul Shapiro, 15 mai 1991. Vezi și Ion Munteanu, „Un erou asasinat – Mareșalul Ion Antonescu”, în *România Mare*, 21 iunie și 5 iulie 1991.

1941-1942, ca și cum aceasta n-ar fi existat, și bagatelizând exproprierea masivă a proprietăților deținute de evrei sau regimul de muncă forțată impus evreilor de-a lungul și de-a latul țării în anii de război. Existența unui plan general, conceput cu grijă, schițat de autoritățile române, pentru a-i deporta pe evreii din Regat și din Transilvania de sud către lagărul morții nazist de la Belzec a fost pusă în surdină, în timp ce atenția s-a îndreptat asupra complicității autorităților maghiare la proiectul de deportare și ucidere a evreilor din Transilvania de nord. Alte variante negaționiste puneau în sarcina germanilor răspunderea pentru orice crimă care ar fi putut să fie săvârșită în zonele aflate sub administrația românească sau, cel mult, învinovăteau simpatizanții Gărzii de Fier, mișcarea fascistă românească și scăparea de sub controlul guvernului a violenței antisemite și a crimelor de război comise „la periferie”, în Basarabia, Bucovina și Transilvania, în timpul războiului.

Aceste modalități de a privi lucrurile erau larg împărtășite și reflectau o răstălmăcire a faptelor istorice și, în cele din urmă, o negare a Holocaustului din România. Această abordare a fost asumată, în linii mari, timp de patru perioade politice succesive. A început în ultimul an al regimului filo-nazist condus de Ion Antonescu, atunci când păstrarea unei comunități evreiești în țară era considerată avantajoasă, în situația unei înfrângeri. A fost menținută de către armată în perioada de după înlăturarea de la putere a lui Antonescu, a partidului mixt și, în sfârșit, a guvernărilor dominate de comuniști, care au pus capăt războiului și au reprezentat România la Conferința de Pace de la Paris. A fost adoptată de regimul comunist care s-a succedat la putere până în 1989. După care, a continuat, în mod substanțial neschimbată, în primul deceniu al perioadei post-comuniste. Negarea oficială a faptului că Holocaustul afectase România ținea de un scenariu care elimina din „România” — și, astfel, pune în afara oricărei discuții — teritoriile contestate ale Basarabiei și Bucovinei de Nord, care aparținuseră teritoriului românesc în perioada dintre cele două războaie mondiale și, apoi, din 1941 până în 1944, dar care au fost integrate în Uniunea Sovietică după al Doilea Război Mondial. Printr-un raționament asemănător, era posibil să nu se țină seama de atrocitățile comise de autoritățile românești — civile și militare —

în Transnistria, teritoriul aflat în sud-vestul Ucrainei, cuprins între fluviile Nistru și Bug, ocupat și administrat de România din 1941 până în 1944. Supraviețuirea unui număr semnificativ de evrei în Regat este, de asemenea, evocată în sprijinul afirmației negaționiste, și nici unul dintre regimurile politice care au condus România după 1946 nu a permis o cercetare serioasă, ca să scoată adevărul la iveală.²

Toate aceste interpretări au conturat o tendință evidentă către dezvinovățirea dictaturii militare a generalului Ion Antonescu care, așa cum întotdeauna a fost amintit, înlăturase de la putere organizația antisemită Garda de Fier (sau Legiunea „Arhanghelul Mihail”), după „rebeliunea” legionară din ianuarie 1941. Antonescu, potrivit acestei proclamate versiuni istorice, i-a salvat pe evrei, iar, în absența unui acces liber la arhivele perioadei de război, această interpretare a fost general-acceptată. În clipa în care directorul-general al Arhivelor Statului a semnat o serie de articole apologetice pentru Antonescu în *România Mare*, o publicație a dreptei xenofobe, și s-a numit pe sine, în paginile aceluși periodic, drept președinte executiv al Fundației

² În anii 1945-1946, a fost o scurtă perioadă în care uciderea evreilor români și ucraineni de către regimul antonescian a putut fi afirmată public. La acea vreme, au apărut câteva cărți scrise de autori evrei, iar uciderea evreilor, departe de a fi principala acuzație, s-a numărat printre faptele de care Antonescu și cei mai apropiați colaboratori ai săi au fost învinuiți în procesul de la Tribunalul Poporului; vezi *Procesul Marii Trădări Naționale*, București, 1946. Totuși, delegația României la Conferința de Pace de la Paris, în încercarea anevoioasă de a dobândi calitatea de co-beligerant în tabăra Aliatilor, a căutat să ascundă rolul jucat de România în Holocaust. Nici una dintre declarațiile oficiale pe care le-a pregătit pentru lucrările conferinței nu a abordat chestiunea destinului evreilor; vezi, de ex., É.C. Ciurea, *Le Traité de Paix avec la Roumanie du 10 février 1947*, 1954; și Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, 1980, pp. 573-600. După aceasta, cercul vicios al negării publice nu a fost rupt, totuși, decât în 2003-2004, când declarațiile negaționiste au stârnit un protest internațional atât de puternic, încât președintele Ion Iliescu a numit o comisie internațională de istorici, sub conducerea lui Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel, pentru a pregăti un raport oficial asupra Holocaustului în România. Odată încheiat, raportul și recomandările sale au fost asumate în întregime de președintele Iliescu, iar acesta a fost postat pe *site-ul* Președinției României. Vezi Elie Wiesel (președinte), *Comisia Internațională asupra Holocaustului în România. Raport Final* (în continuare: *Raportul Comisiei Wiesel*). Cu privire la negarea Holocaustului în România, vezi „Distorsiunea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică”, în *Raportul Comisiei Wiesel*, pp. 333-380.

„Mareșalul Ion Antonescu”, motivația acestuia a devenit și mai clară, iar provocarea cercetărilor de arhive — încă și mai mare.³

Directorul-general a făcut tot ce-i stătea în putință pentru a împiedica accesul la dosarele de război ale Arhivelor Statului, în același timp înfruntându-i pe cei care ar scrie despre Holocaustul din România, ca să se oprească și să renunțe definitiv la această activitate, până la obținerea documentelor de arhivă, care să sprijine concluziile care le puneau sub semnul întrebării pe cele preferate de el. Într-un articol din iulie 1991, publicat în *Europa*, sub titlul „Către adevăr”, el a vorbit despre vizita delegației muzeului, afirmând răspicat că vinovații de uciderea a „mii de evrei” nu erau românii, ci germanii și „legionarii trimiși pe front”, și a considerat de neînchipuit ca autorii unor cărți, prezentări și studii să lucreze fără documente.⁴ „Președintele executiv”, desigur, nega validitatea primelor documente puse la dispoziție în lucrarea lui Matatias Carp, *Cartea Neagră*, obținute, în cea mai mare parte, din arhivele Comunității Evreilor Români și din procesele postbelice ale criminalilor de război români⁵, precum și substanțiala documentație strânsă laolaltă sub auspiciile Fundației Beate Klarsfeld, în masiva lucrare a lui Jean Ancel, *Documente privind soarta evreimii române în timpul Holocaustului*⁶, ambele fiind binecunoscute surse editate care până recent au fost, în cea mai mare parte a lor, inaccesibile pe teritoriul României. Pentru a spune lucrurilor pe nume,

³ Dezbateră cu privire la rolul lui Antonescu în istoria românească a continuat dezlănțuită în primii cincisprezece ani de post-comunism. Apologeții au publicat masiv, pentru a contracara tot mai multele documente istorice. S-au făcut câteva eforturi pentru a-l evalua pe Antonescu în absența evidențelor din timpul războiului. Vezi, de ex., Larry L. Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916-1941*, 1993. Acestea greșesc prin omisiune, dacă nu de-a dreptul prin denaturare. O interesantă contribuție timpurie în chestiunea rolului jucat de Ion Antonescu este dosarul format din mai multe articole: „Cazul Ion Antonescu”, în *Dilema*, nr. 165, 8-14 martie 1996. Pe 22 august 1941, în urma reocupării Basarabiei și a Bucovinei de Nord de către trupele române, generalul Ion Antonescu a fost înaintat la gradul de mareșal.

⁴ Ion Munteanu, „Către adevăr”, în *Europa*, iulie 1991.

⁵ Matatias Carp, *Cartea Neagră: Fapte și documente – Suferințele evreilor din România, 1940-1944, 1946-1947* (în continuare: Carp, *Cartea Neagră*).

⁶ Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, 12 vol., 1987 (în continuare: *Documente Ancel*).

el apăra, totuși, o imagine falsă a lui Ion Antonescu, în care anumite cercuri politice și ideologice naționaliste din România primilor ani de după 1989 urmăreau să investească forță.

Nicăieri istoria nu se scrie într-un vid — cu atât mai puțin acolo unde aceasta a fost masiv deformată și interzisă. În sud-estul Europei, locul unde istoria a fost atât de mult inaccesibilă timp de aproape jumătate de secol, afundată în „iugoslavismul” titoist ori încetoșată de naționalismul proletar al lui Ceaușescu, dezbaterea cu privire la faptul istoric, pe de-o parte, și la acțiunea politică și militară, pe de altă parte, și-a făcut loc de sub vălul comunist cu care era intim întretesută, în mod pătimaș. În România, controlul asupra datelor istorice — atât din perioada fascistă, cât și din cea comunistă — a fost perceput ca fiind legat în mod direct de controlul general.

Directorul-general Munteanu, de atunci decedat, a înțeles acest lucru și a stabilit o politică de acces la depozitele de documente din cadrul Arhivelor Naționale ale României, care a continuat mai bine de un deceniu, doar întrucâtva diminuată, sub conducerea succesorilor săi. Colecții importante aflate în custodia acelei instituții — de pildă, cu privire la poliție, jandarmenie, „românizarea” (în linii mari, echivalentul românesc al arianizării din Germania) personalului și proprietății, și președinția Consiliului de Miniștri exercitată de Ion Antonescu — s-au scurs în public doar cu mare încetineală, de obicei după discuții aprinse privind disponibilitatea, organizarea și însăși existența fondurilor arhivistice, adăpostite în mod evident acolo. Alte instituții românești se aflau sub conducere mai puțin devotate ideii de a conserva miturile și secretele anilor de război. Acestea erau mai pregătite sau chiar nerăbdătoare să preia strălucirea misticii create în jurul lui Ion Antonescu; pregătite să-și intensifice propria legitimitate post-comunistă printr-un discurs internaționalist, pe care dictatorul comunist Nicolae Ceaușescu îl interzisesese oricui altcuiva în afară de el însuși; dornice să-și asume un risc în vremuri nesigure, cu scopul de a-și ameliora relațiile cu Statele Unite; în unele situații, pur și simplu, mai predispuse la intervenții de nivel înalt. Aceste instituții erau mai prevenitoare în cooperarea arhivistică, destul de des întâmplându-se să descopere, alături de reprezentanții muzeului, adevărata amplitudine a ceea ce s-a petrecut în propria lor țară, între

1940 și 1944. Ministerul Apărării Naționale, Serviciul Român de Informații și Ministerul de Externe au oferit laolaltă un acces important la informații privind comenzile și operațiunile militare, arhivele de supraveghere și procesele postbelice, precum și arhivele diplomatice și colecțiile de documente cu privire la Holocaust.

Întrucât „periferia” despre care vorbise Munteanu a rămas sub control sovietic la sfârșitul războiului, cercetările de arhive cu privire la Holocaustul din România a depășit granițele țării. În Moldova și în Ucraina — la Chișinău, Cernăuți, Mikolaiiv, Odesa, Vinnîțea și în alte locuri unde trupele românești au staționat sau unde zonele de ocupație românești și germane s-au întâlnit — colecții de arhivă, în cea mai mare parte neatinse, din timpul administrației militare a Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a Transnistriei, au scos la iveală informații care au întregit imaginea de ansamblu. Puțin câte puțin, s-a conturat o imagine bine documentată asupra intențiilor și direcțiilor regimului militar al României — structuri birocratice, împărțirea civilă și militară a responsabilităților, cerințe privind raportarea instituite pentru a executa și documenta românizarea personalului și a proprietății, munca forțată în interiorul României și pe teritoriile aflate sub administrație românească și în lagărele de concentrare și ghetourile, deportarea și moartea pe care le-a abătut asupra evreilor români și ucraineni regimul antonescian. Numele și destinele victimelor, fericiții supraviețuitori, eroii și răufăcătorii au umplut liste și diferite însemnări, comunicate oficiale și rapoarte, arhive ale comunității evreiești, adeverințe de proprietate și permise de călătorie. Toate aceste documente au fost copiate și păstrate la USHMM ca resursă pentru cercetători și pentru ca numele să nu fie uitate.

Deplasările în interes documentar de după 1991 au făcut posibil ca mai bine de două milioane de pagini, care mai înainte erau documente inaccesibile cu privire la Holocaustul din România, să le devină disponibile cercetătorilor interesați din cadrul muzeului, ceea ce a condus la publicarea unor noi studii importante în Statele Unite, Israel, Europa occidentală și România însăși.⁷ Ilustrând enormitatea

⁷ Vezi, de ex., Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, 2000; Jean Ancel, *Transnistria*, 1998; *idem*, *Prelude to Murder: The Iași Pogrom, June 29th, 1941*, 2003; Dennis Deletant,

tragică a crimei, există o remarcabilă bogăție documentară, de la ordine la unități militare și rapoarte care susțin linia de comandă, în materialele Ministerului Apărării Naționale; chestiunile formale ale birocrăției guvernamentale, în hârtiile multor ministere de la București; listele de nume ale evreilor români duși la muncă forțată în România propriu-zisă, ori în tabere și sate cu nume ne-românești, în documentele oficiale aflate în depozitele ucrainene de arhive ale fostei Transnistrii; corespondența dintre autoritățile românești și colaboratorii de pe plan local, precum și cu autoritățile germane din Ucraina aflată sub ocupație germană, dincolo de Bug; deprimantele rapoarte asupra nevinovaților omorâți, atunci când n-au mai fost în stare să țină pasul, în timpul marșurilor forțate către răsărit, dincolo de locuințele acestora.

Fiecare colecție de arhive de la „periferie” are o calitate unică sau, cel puțin, un anume fundal sau accent care aruncă o nouă lumină asupra a ceea ce s-a întâmplat atunci, în acele locuri. Din colecția Cernăuți, se poate observa examinarea atentă, în principal pe baze economice, a celor cărora li se permitea să rămână în ghetou, pe durata deportărilor care au avut loc în vara anului 1941; de asemenea, se poate proba atmosfera sutelor de denunțuri, făcute de cetățeni, la modul individual, împotriva evreilor surprinși în afara ghetoului, după intrarea în vigoare a interdicției de a ieși sau a fi văzuți în haina care avea Steaua lui David, așa cum se cerea, dar cusută pe partea greșită. În arhiva Mikolaiiv, se privește în față destinul evreilor (și al rromilor) din provincia Golta, care era situată la marginile îndepărtate ale Transnistriei, prinsă între mizerie și moarte probabilă în zona românească, iar pentru cei ale căror nume figurează pe lungi, minuțios alcătuite liste, mai multă moarte sigură în zona germană, exact de partea cealaltă a fluviului. La Odesa, se întâlnește uciderea în masă a efectiv întregii populații evreiești din acel mareș oraș și uciderea în masă în lagărele de tranzit și în ghetourile din Berezovca,

Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940-1944, 2006; și seria colecțiilor de documente publicate de Federația Comunităților Evreiești din România, (FCER), Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, sub titlul generic *Evreii din România între anii 1940 și 1944*, București, Ed. Hasefer, 1993.

Acmacetca, Domanovca, Bersad, Bogdanovca și Golta. Și la Vinnîtea, asemenea Mîkolaiivului, un loc în care se întâlneau zonele de ocupație românească și germană, se pot vedea dureroasele documente ale recolonizării forțate, muncii forțate și înfometării evreilor români și locali din locuri precum Vindiceni, Moghilev, Ladijin, Iampol, Șargorod, Djurin, Vapniara și Copaigorod, toate denumiri de locuri care au devenit cimitire pentru persoane ale căror nume le cunoaștem, în acest moment.⁸

La Chișinău, acolo unde Arhivele de Stat și, ulterior, Adunarea Națională și chiar autoritatea succesoare a fostului KGB sovietic au deschis arhivele pentru consultare, materialele s-au dovedit, și de această dată, a fi unice și grăitoare. Capitală regională a Basarabiei românești din perioada interbelică, a Moldovei sovietice și, ulterior, a Moldovei independente de după război, Chișinăul a constituit centrul administrației din Basarabia aflată sub conducere românească, de la mijlocul anului 1941 până la jumătatea anului 1944. În calitate de „capitală” administrativă, reședința guvernatorului provincial și al Inspectoratului Regional al Jandarmeriei, Chișinăul a primit comunicări direct din partea guvernului central de la București — unde a și raportat nemijlocit. Orașul a găzduit autoritățile civile și militare de ocupație, care împart răspunderea directă a modului în care au fost tratați evreii din Basarabia și din Chișinău. La momentul acela, a devenit principalul depozitar al documentelor oficiale și a rămas în continuare astfel și după război. În condițiile înaintării rapide a Armatei Roșii către oraș, în 1944, și ale uzanțelor sovietice cu privire la arhive, o parte semnificativă din originalele și copiile de primă mână ale documentelor guvernamentale ale Comisariatului pentru Basarabia, Bucovina și Transnistria (CBBT) cu privire la soarta evreilor din Basarabia au rămas pe loc ori au fost depozitate acolo, după război. Un mare număr de dosare de la București, inclusiv documente care-i priveau pe evrei, le-au fost predate autorităților sovietice în

⁸ Pentru un rezumat al colecțiilor cu privire la România aflate la USHMM și pentru a consulta cataloagele de colecții pentru care s-au încheiat operațiunile de inventariere, a se consulta *Archival Guide to the Collections of the United States Holocaust Memorial Museum* (Ghidul de arhivă al colecțiilor Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite), disponibil pe site-ul de Internet al muzeului: www.ushmm.org.

timpul aplicării armistițiului, iar unele dintre aceste colecții de documente s-au oprit și la Chișinău.⁹ Considerată la un loc, toată această resursă documentară arată o politică explicită, executată pas cu pas și cu prioritate, condusă și supravegheată atent, de la centru, de către Conducătorul Statului român, Ion Antonescu. Politica s-a concentrat pe distrugerea totală a evreilor din Chișinău, și din restul Basarabiei. Documentele arată, în mod evident, că „la periferie”, în Basarabia, ca și prin alte părți, Antonescu ținea lucrurile sub control și s-a dovedit a fi un criminal de război și un ucigaș.

Crearea și, apoi, lichidarea ghetoului din Chișinău a reprezentat o componentă a politicii antonesciene cu privire la această regiune. Evreii din Chișinău cunoscuseră măsuri antisemite și în trecut, îndeosebi în timpul Pogromului de Paști din 1903, sub regimul țarist¹⁰, iar după unirea Basarabiei cu România, din 1918, simțiseră incandescenta antisemitismului românesc, alimentat în această regiune de Liga Apărării Național-Creștine a lui A.C. Cuza și de Garda de Fier a lui Corneliu Zelea Codreanu¹¹. Însă niciodată nu mai experimentaseră ceva care să-i pregătească pentru vara și toamna anului 1941.

⁹ O listă principală de fișiere luate de către autoritățile sovietice de la Comisia Aliată de Control pentru România se păstrează la Arhivele Naționale din București. Lista se întinde pe mai mult de 100 de pagini și cuprinde documente cu privire la implicarea în război a regimului Antonescu, precum și o categorie largă de documente privind Basarabia și Bucovina de Nord, teritoriile cedate de România, potrivit ultimatumului dat de URSS în iunie 1940 și păstrate acolo după încheierea războiului.

¹⁰ Pentru o analiză a pogromului din 1903, vezi Edward H. Judge, *Easter in Kishinev: Anatomy of a Pogrom*, 1992. Antonescu era familiarizat la modul personal cu orașul. El a funcționat acolo, pentru scurt timp, în cadrul Corpului III Românesc în 1938; vezi D. Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime...*, 2006, p. 45.

¹¹ Asupra Gărzii de Fier, există o literatură cuprinzătoare. Despre Cuza și influența sa în regiune, vezi Paul A. Shapiro, *Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, Dec. 1937 – Feb. 1938*, în *Canadian-American Slavic Studies*, VIII, 1 (Primăvara 1974), pp. 45-88. Cartea lui Cuza, *Despre poporație* (ediția a doua), 1929, apărută inițial în 1899 și revizuită trei decenii mai târziu, descrie orașele Moldovei, Bucovinei și Basarabiei ca fiind preluate de valurile de imigranți evrei. Vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, 1995, pp. 89-127, despre antisemitismul din Basarabia; și pp. 253-255, despre imigrația evreiască în Basarabia după Primul Război Mondial. Cu privire la fundalul istoric al antisemitismului românesc, Cuza și Codreanu, vezi capitolul meu, *Fundalul și precursorii Holocaustului*, în *Raportul Comisiei Wiesel*, pp. 19-55.

Figura 16 — Evrei bătrâni, cu bagaje, încărcăți într-o căruță pentru deportarea din ghetoul din Chișinău spre Transnistria, octombrie 1941. (Georg Westermann Verlag)

Figura 17 — Evrei obligați să se strângă laolaltă în timpul reocupării Basarabiei de către România (Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz)

Document [41]**INSPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI**
Serviciul Jandarmeriei

15 DEC. 1941

REFERAT

Din 9 Decemvrie 1941

Am onoare a raporta că evacuarea evreilor din Bucovina și Basarabia s-a terminat.

Evreii evacuați au fost așezați în zonele arătate în schița anexată. Numărul total este de 108.002.

INSPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI

General de Divizie C.Z. Vasiliu

[Semnătura:] C.Z. Vasiliu

SURSA: USHM RG – 25.004, rola 64, dosar 18844, vol 3. Harta nu se găsește pe microfilm, dar a fost publicată în facsimil Aancel, *Transnistria, op.cit.*, vol. 2, pp. 450-451.